

AAC a niepełnosprawność intelektualna

Potrzeba komunikowania się z otoczeniem jest jedną z najważniejszych potrzeb psychicznych człowieka. Komunikacja jest kluczem do poznawania siebie i otaczającej rzeczywistości, do umysłowego uporządkowania świata. Umiejętność porozumiewania się stanowi główny środek wymiany informacji między ludźmi. Najczęstszą formą komunikacji między ludźmi jest mowa. Mówienie jest złożonym ludzkim zachowaniem. Pojawia się jako rezultat wspólnej pracy różnych części ciała. Jednakże znaczna część populacji z różnych przyczyn, nie jest zdolna do pełnej komunikacji z użyciem mowy. Należą do niej osoby zupełnie pozbawione zdolności mówienia i te, których mowa nie spełnia wszystkich funkcji komunikacyjnych między innymi dzieci, młodzież i osoby dorosłe z upośledzeniem umysłowym, zaburzeniami ruchowymi, autyzmem, opóźnioną mową oraz innymi rozwojowymi lub nabytymi zaburzeniami mowy¹.

Trudności w porozumiewaniu się powodują konsekwencje we wszystkich sferach życia. Osoby z zaburzeniami mowy i komunikacji w zdecydowanie mniejszym zakresie doświadczają możliwości uczenia się w ten sposób. Poczucie własnej wartości i samowystarczalności, wyrażanie własnych potrzeb, myśli, niepokojów, szacunku do siebie samego łączą się z umiejętnością autoekspresji. Brak tej zdolności powoduje trudności w porozumiewaniu się, oraz utratę kontroli nad własnym życiem. Osobie z takimi trudnościami grozi samotność i wykluczenie ze społeczeństwa. Niepełnosprawni często w kontaktach z innymi poddają się ich woli, a sytuacja ta utwierdza ich w przekonaniu, że są gorsi. Powoduje to również uczucie frustracji i problemy w zachowaniu. Zdolność komunikacji oznacza lepsze zrozumienie świata, tego co dzieje się wokół oraz możliwość wyrażenia własnych potrzeb².

Alternatywne sposoby komunikacji mogą podnieść jakość życia. Dzięki komunikacji osoby niemówiące są bardziej samodzielne, wzrasta ich poczucie równości i szacunku do siebie samego. Komunikacja pomaga kontrolować swoje życie, służy polepszeniu jego jakości

---

¹S.V. Tetzchner, H.Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się*, Stowarzyszenie „Mówić bez słów”, Warszawa 2002, s. 1.

²S.V. Tetzchner, H.Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych...*, dz. cyt., s. 1-3.

życia³. Komunikowanie się daje możliwość wyrażania własnych myśli i uczuć, definiowania własnej osoby, tworzenia znaczących relacji z innymi, uczestniczenia w edukacji i pracy. Wielu osobom niepełnosprawnym intelektualnie z poważnymi zaburzeniami mowy, osiągnięcie tej fundamentalnej potrzeby jaką jest komunikacja międzypersonalna, jest często niemożliwa⁴.

Badania naukowe dostarczają licznych danych na temat rodzajów zaburzeń mowy i trudności w porozumiewaniu się osób niepełnosprawnych intelektualnie, jednak nadal niewiele jest informacji, jak te problemy skutecznie rozwiązywać i z jakich metod korzystać. W miarę możliwości skutecznym rozwiązaniem wydają się być wspomagające i alternatywne metody komunikacji (*AAC – Augmentative and Alternative Communication*), które skierowane są do osób z trudnościami w porozumiewaniu się i umożliwiają rozwijanie kompetencji niezbędnych do efektywnego komunikowania z innymi ludźmi oraz pełnego uczestniczenia w życiu społecznym.⁵

Wspomagające i alternatywne sposoby porozumiewania się odnoszą się do wszystkich innych sposobów komunikacji niż przy użyciu mowy dźwiękowej i obejmują wszelkie działania, których celem jest ułatwienie procesu porozumiewania się osób posługujących się mową w ograniczonym stopniu⁶. Stosując niewerbalne sposoby porozumiewania się, AAC stanowi dodatek, bądź substytut mowy. Niemożliwe do wypowiedzenia słowa zostają zastąpione przez symbole - znaki graficzne, bądź manualne, które niosą znaczenie i mogą służyć do budowania wypowiedzi, podobnie jak mowa. Komunikacja alternatywna znajduje zastosowanie gdy osoba porozumiewając się bezpośrednio - twarzą w twarz - próbuje porozumiewać się inaczej, niż za pomocą mowy, natomiast gdy osoba uzupełnia istniejącą mowę dodatkowymi znakami,

---

³Tamże, s. 3.

⁴B.B. Kaczmarek, *Znaczenie wspomagających i alternatywnych metod komunikacji dla teorii i praktyki rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*, (w:) T. Żółkowska, L. Konopska (red.), "W kręgu niepełnosprawności - teoretyczne i praktyczne aspekty poszukiwań w pedagogice specjalnej. US, Wyd. Print Group, Szczecin 2009, s.119.

⁵B.B. Kaczmarek, *Znaczenie wspomagających i alternatywnych metod...*, dz. cyt., s.119-120.

⁶B.B. Kaczmarek, *Choroby uwarunkowane genetycznie a wspomagające i alternatywne sposoby porozumiewania się*, (w:) Dziecko chore. Zagadnienia biopsychiczne i pedagogiczne, B. Cytowska, B. Winczura (red.), Impuls, Kraków 2007, s.361.

mamy do czynienia z komunikacją wspomagającą, która rozumiana jest jako komunikacja uzupełniająca lub wspierająca⁷.

Osoby korzystające z komunikacji wspomagającej i alternatywnej tworzą trzy główne grupy w zależności od funkcji, jaką mają spełniać zastosowane systemy porozumiewania się. Pierwsza grupa jest to grupa ekspresji językowej, następna wymagająca wsparcia językowego i trzecia języka alternatywnego. Potrzeby tych grup w różnym nasileniu dotyczą: środków ekspresji i wsparcia języka alternatywnego. Ich cechą wspólną jest niewykształcona w zwykłym czasie mowa lub też utrata umiejętności mówienia w wyniku choroby lub wypadku i w konsekwencji problemy w porozumiewaniu się z innymi. Największą różnicę między powyższymi grupami, stanowi stopień rozumienia języka, zdolność uczenia się oraz posługiwania się językiem w przyszłości⁸.

Do grupy ekspresji językowej należą dzieci i dorośli mający zdolność rozumienia mowy innych, lecz nie potrafiący się nią posługiwać. Należą do niej między innymi dzieci z porażeniem mózgowym, które nie kontrolują organów mowy, na tyle by w sposób zrozumiały artykułować dźwięki. Osoby z upośledzeniem umysłowym lub zaburzeniami językowymi, u których występuje znaczna różnica między stopniem rozumienia języka a możliwościami ekspresji. Osoby te mogą właściwie rozumieć język⁹.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie najczęściej należą do grupa języka alternatywnego. Ta grupa uwzględnia osoby, które używają i rozumieją mowę w małym stopniu, oraz te, które nie potrafią używać jej wcale. System alternatywny będzie tu główną formą porozumiewania się i będzie konieczny do przekazywania im informacji w celu uzyskania porozumienia¹⁰.

Ostatnią grupą jest grupa wymagająca wsparcia językowego. Do grupy tej należą dzieci z dysfunkcją rozwojową oraz osoby z upośledzeniem umysłowym, a także ludzie którzy np. ze względu na przebyte operacje laryngologiczne będą potrzebować systemu alternatywnego podczas uczenia się mowy na nowo. System komunikacji alternatywnej nie będzie dla nich główną formą porozumiewania się. Wsparcie potrzebne będzie im jednak w nowych

---

⁷S.V. Tetzchner, H.Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych...*, dz. cyt., s. 3-4.

⁸Tamże, s. 62,66.

⁹S.V. Tetzchner, H.Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych...*, dz. cyt., s. 63.

¹⁰Tamże, s. 65.

sytuacjach, wśród nieznanymi osob, gdy rozumienie uŹywanego przez tę grupę języka jest niewystarczajace11.

W zaleŹności do jakiej grupy językowej naleŹy nasz pacjent musimy dobrać mu indywidualny system porozumiewania się. Podstawowe jednostki systemów komunikacyjnych sã to znaki manualne, graficzne i przestrzenno-dotykowe. W ramach tych systemów istnieje wiele pozawerbalnych metod komunikacyjnych (np. język migowy, alfabet palcowy - daktylografia, system gestów Makaton, system fonogestów, symbole Bliss, PIC- Piktogram Ideogram Communication, PCS- Picture Communication Symbols, pismo, klocci słowne Premacka i wiele innych)12. Trudno zdecydować, która z metod będzie optymalna dla konkretnej osoby. Wybór w ogromnym stopniu zaleŹy od indywidualnych moŹliwoŹci osoby niemówiãcej i jej otoczenia. Trzeba pamiętać, Źe Źadna wybrana „aktualnie” metoda komunikacji nie jest docelowa i ostateczna. Potrzeby komunikacyjne mogã się zmieniać w czasie, jest to normalne, gdyŹ kaŹdy się rozwija, uczy, poznaje Źwiat.

Metody alternatywne zastępujã bądź wspomagajã werbalnã komunikację, dlatego teŹ sposób osiãgania kompetencji komunikacyjnej oraz narzędzia komunikacji różniã się w porównaniu do naturalnej mowy, ale cel bez względu na to, czy osoba posługuje się mowã czy korzysta z form komunikacji alternatywnej i wspomagajãcej jest ten sam¹³:

„1) rozwijanie sposobów, wiedzy, sãdów oraz umiejętnoŹci wymaganych dla efektywnego porozumiewania się oraz

2) zapewnienie moŹliwoŹci i wsparcia wymaganego dla osiãgnięcia pełnego zakresu celów komunikacyjnych, włączajã wyrażanie własnych odczuć i potrzeb, społecznej bliskoŹci interakcji z innymi, wymiany informacji oraz ustalonych społecznie reguł”¹⁴.

Im głębszy stopień niepełnosprawnoŹci intelektualnej wykazuje dziecko, tym mowa werbalna staje się bardziej abstrakcyjna. Osoba głęboko niepełnosprawna rozumie kilkanaŹcie - kilkadziesiãt słów, czasami je wypowiada i to w formie pojedynczych wyrazów lub bardzo krótkich zdań. Natomiast komunikacja niewerbalna jest rozwojowo pierwotna, jest bardziej

---

¹¹S.V. Tetzchner, H.Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagajãcych i alternatywnych...*, dz. cyt., s. 63-64.

¹²TamŹe, s. 7-34.

¹³B.B. Kaczmarek, *Znaczenie wspomagajãcych i alternatywnych metod...*, dz. cyt., s. 120.

¹⁴TamŹe, s. 120.

dostępna dla osób będących w początkowych etapach rozwojowych oraz może dostarczyć im więcej informacji o otaczającej rzeczywistości niż przekazy słowne. Dlatego komunikacja niewerbalna powinna być wykorzystywana równorzędnie z komunikacją werbalną wśród osób upośledzonych umysłowo.¹⁵

Ludzie niepełnosprawni intelektualnie są grupą bardzo zróżnicowaną pod względem możliwości, tempa i przebiegu procesów uczenia się. Zróżnicowanie to dotyczy również umiejętności komunikacyjnych.¹⁶ Zanim zapoznamy pacjenta z wybraną lub z wybranymi metodami komunikacji należy ocenić rozwój jego aktualnych umiejętności komunikacyjnych. W pracy nad kształtowaniem umiejętności komunikowania się upośledzonego umysłowo istotny jest ujednolicony sposób porozumiewania się z nim zarówno w domu, jak i w szkole czy innym miejscu pobytu. Wszystkie osoby pracujące z osobą niemówiącą powinny łączyć różne systemy komunikacji, by rozszerzyć możliwości porozumiewania się z nim. Wyboru właściwego systemu należy dokonywać w sposób naturalny i elastyczny kierując się poziomem zachowania i „preferencjami” tak, by kontakt i komunikacja była inspirująca, a nie frustrująca.¹⁷

Celem zajęć w ramach komunikowania się jest znalezienie i wypracowanie optymalnych metod kontaktowania się z najbliższym otoczeniem. Program wychowania i nauczania dzieci oraz młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym sygnalizuje, że praca nad rozwojem mowy powinna być prowadzona dwutorowo: nad nadawaniem i nad odbiorem informacji przez ucznia w dostępny mu sposób oraz, że jednocześnie z rozwojem umiejętności komunikacyjnych powinny być prowadzone systematyczne ćwiczenia doskonalące aparat mowy (ćwiczenia oddechowe, artykulacyjne, fonacyjne).¹⁸ System komunikacyjny powinno znać najbliższe otoczenie dziecka (tzn. rodzina, rówieśnicy, nauczyciele), a gotowe piktogramy powinny być łatwo dostępne dla osób potrzebujących. Najważniejsze, aby stosowanie znaków i gestów było powszechne ponieważ

---

¹⁵M. Mieszkowicz, *Komunikacja werbalna i niewerbalna w edukacji i terapii dzieci upośledzonych umysłowo*, <http://poradnik-logopedyczny.pl/komunikacja-alternatywna/komunikacja-alternatywna/236/kom-werbalna-i-niewerbalna.html> (dostęp, 09.01.2016), s. 1.

¹⁶M. Mieszkowicz, *Komunikacja werbalna i niewerbalna...*, dz. cyt., s.1.

¹⁷Tamże, s. 3.

¹⁸M. Mieszkowicz, *Komunikacja werbalna i niewerbalna...*, dz. cyt., s. 3.

stanowi to dla osoby niepełnosprawnej szansę wyjścia z „murów milczenia” i nawiązania kontaktu z tymi, którzy potrafią porozumiewać się za pomocą słów.¹⁹

Doświadczenia zachodnich i polskich terapeutów stosujących metody komunikacji alternatywnej w edukacji osób niepełnosprawnych pokazują, że zawsze istnieje szansa porozumiewania się i że każda osoba chce porozumiewać się z otoczeniem oraz być przez nie rozumiana.²⁰ Umożliwienie komunikowania się osobom niepełnosprawnym intelektualnie ze światem ludzi pełnosprawnych przyczynia się do podniesienia jakości życia tych osób, a także bardzo często stanowi jej fundament. Osoba niepełnosprawna potrafiąca wyrazić swoje potrzeby, poglądy, zainteresowania staje się pełnoprawnym podmiotem społecznych relacji. Najwyraźniej widać to w przestrzeni życia rodzinnego, kiedy zostaje pokonana nieusuwalna dotąd bariera porozumienia²¹.

opracowanie: Monika Katarzyna Bogalska

fragment pracy dyplomowej pt. „Niemówienie o podłożu niepełnosprawności intelektualnej u osoby dorosłej.

Studium przypadku”. Praca napisana pod kierunkiem dr hab. Mirosława Michalika, prof. UP, Kraków 2016

---

¹⁹B.B. Kaczmarek B.B, *Znaczenie wspomagających i alternatywnych metod...*, dz. cyt., s.125.

²⁰M. Mieszkowicz, *Komunikacja werbalna i niewerbalna...*, dz. cyt., s. 4.

²¹B.B. Kaczmarek B.B, *Znaczenie wspomagających i alternatywnych metod...*, dz. cyt., s.125.